

Mirosław Jeziorski, Krzysztof Płaska

IPN

Zbiór zastrzeżony – odtajnianie na raty

W początkowym okresie funkcjonowania IPN absolutna większość akt przekazywanych do jego zasobu archiwalnego była oznaczona klauzulami tajności nadanymi jeszcze przez komunistyczne organy bezpieczeństwa.

Niejawny charakter gromadzonych dokumentów uniemożliwiał realizację misji Instytutu, dobitnie wyrażonej w preambule do ustawy o IPN, uchwalonej „jako wyraz [...] przekonania, że żadne bezprawne działania państwa przeciwko obywatelom nie mogą być chronione tajemnicą”.

„Zetka” i inne ograniczenia

Biorąc to pod uwagę, przystąpiono do ustalania statusu zgromadzonych materiałów. Zręby porządku prawnego w tym zakresie tworzyły dwie regulacje: ustawa o IPN z 18 grudnia 1998 r. oraz ustawa z 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejaw-

Fot. Piotr Życieński

nych. Wymienione przepisy przewidywały ograniczenie jawności zgromadzonych dokumentów. Artykuł 39 ustawy o IPN zapowiadał utworzenie wyodrębnionego, tajnego zbioru w archiwum Instytutu, potocznie zwanego zbiorem zastrzeżonym lub zetką. Miały tam trafić dokumenty, których zastrzeżenie było konieczne dla bezpieczeństwa państwa. W świetle art. 39 ust. 4 tej ustawy zastrzeżenie było objęte tajemnicą państwową (od 2011 r. podlegało ochronie zgodnie z przepisami o ochronie informacji niejawnych o klauzuli tajności „tajne” lub „ściśle tajne”). Przepisy dotyczące wyodrębnionego, tajnego zbioru określały zasady zastrzegania dokumentów, a także w sposób istotny ograniczały liczbę podmiotów, które mogły uzyskać do nich dostęp. Zastrzeżenie dokumentów nie obejmowało jedynie wyznaczonych przedstawicieli szefa Urzędu Ochrony Państwa (później Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu) oraz ministra obrony narodowej. Dodatkowo zaznaczono, że przepisy dotyczące zbioru zastrzeżonego nie ograniczają uprawnień sądu w postępowaniu lustracyjnym i Rzecznika Interesu Publicznego (późniejsza nowelizacja przewidywała także wykorzystanie tych dokumentów przez sąd i prokuraturę pionu śledczego IPN w sprawach dotyczących zbrodni komunistycznych oraz

prokuratorów pionu lustracyjnego w związku z analizą oświadczeń lustracyjnych). Warto zwrócić uwagę na to, że przyjęcie przez ustawodawcę tak rygorystycznej reglamentacji dostępu – nawet wśród podmiotów mających uprawnienia do zapoznania się z informacjami niejawnymi – było rozwiązaniem idącym dalej niż przepisy o ochronie informacji niejawnych.

Bariera roku 1983

Jednolitą procedurę ustalania statusu materiałów wprowadzono w IPN 11 marca 2002 r. Dokumenty, wobec których nie dokonano przeglądu, stawały się z mocy prawa jawne, jeśli – zgodnie z ustawą o ochronie informacji niejawnych – nie zawierały informacji, które winny być oznaczone klauzulą „ściśle tajne” i chronione bez względu na upływ czasu.

W myśl przepisów wspomnianej ustawy ochronie w dalszym ciągu podlegały dane identyfikujące agenturę komunistyczną, a konkretnie „osoby, które udzieliły pomocy w zakresie czynności operacyjno-rozpoznawczych” służbom „uprawnionym do ich wykonywania na podstawie ustawy”. Instytut przeprowadził więc analizę historyczno-prawną w celu określenia, które z organów bezpieczeństwa państwa PRL miały ustawowe upoważnienie do wykonywania czynności operacyjno-rozpoznawczych.

Analiza wykazała, że uprawnienie to przysługiwało Służbie Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej dopiero od 19 lipca 1983 do 9 maja 1990 r., tj. podczas obowiązywania ustawy z 14 lipca 1983 r. o urządzie ministra spraw wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów. Pozostałe organy bezpieczeństwa państwa – jak ustalono – albo w ogóle nie miały ustawowych podstaw działania, albo akty prawne rangi ustawowej określające ich zakres działania nie uprawniały ich do wykonywania czynności operacyjno-rozpoznawczych. Tym samym stwierdzono, że na podstawie art. 25 ust. 2 pkt 2 ustawy o ochronie informacji niejawnych ochronie podlegają wyłącznie dokumenty wytworzone przez Służbę Bezpieczeństwa i Milicję Obywatelską od 19 lipca 1983 do 9 maja 1990 r.

Zaprzestanie ochrony danych identyfikujących współpracowników SB i MO w okresie obowiązywania ustawy z 14 lipca 1983 r. (tzw. bariery roku 1983) umożliwiła dopiero nowelizacja wspomnianej ustawy uchwalona 15 kwietnia 2005 r.

Ku jawności

Kolejną ważną zmianę wniosła ustawa z 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów. Na jej podstawie prezes Instytutu po raz pierwszy uzyskał jednoznaczne ustawowe upoważnienie do znoszenia i obniżania klauzul tajności dokumentów zgromadzonych w zasobie archiwalnym IPN, w tym również materiałów wytworzonych po 9 maja 1990 r.

Uprawnienie to ma istotne znaczenie, ponieważ w archiwum Instytutu są przechowywane materiały komunistycznych organów bezpieczeństwa państwa wytworzone lub gromadzone w okresie do 31 lipca 1990 r., a w przypadku materiałów podległych wcześniej ministrowi obrony narodowej – do 31 grudnia 1990 r. Dodatkowo część kartotecznych pomocy ewidencyjnych została odtworzona już w Urzędzie Ochrony Państwa i formalnie powstały one po 9 maja 1990 r., mimo że zawierały dane odnoszące się do działalności SB. Ponadto w dokumentach wytworzonych przez komunistyczne organy bezpieczeństwa znajdują się także zapisy umieszczone przez służby ochrony państwa po tej dacie.

5 sierpnia 2010 r. została uchwalona nowa ustawa o ochronie informacji niejawnych, która weszła w życie 2 stycznia 2011 r. W niej również odniesiono się do dokumentów z zasobu Instytutu Pamięci Narodowej. W art. 7 ust. 2 pojawił się zapis, że wszelkie dane zawarte w dokumentach, zbiorach danych, rejestrach i kartotekach, a także w aktach funkcjonariuszy i żołnierzy organów bezpieczeństwa państwa, podlegających obowiązkowi przekazania do IPN, należy traktować jako jawne, jeśli dostęp do materiałów, w których były zawarte, nie został zastrzeżony w trybie przepisów o „zetcie”. Tak więc bezpośrednio przed wejściem w życie nowelizacji ustawy o IPN z 29 kwietnia 2016 r. głównym ograniczeniem jawności zasobu archiwalnego Instytutu były przepisy dotyczące tzw. zbioru zastrzeżonego.

Likwidacja „zетки”

Nowelizacja z wiosny 2016 r. jest ważnym etapem zmian zmierzających do całkowitej jawności materiałów komunistycznych organów bezpieczeństwa. Uchyła ona art. 39 ustawy dotyczący tzw. zbioru zastrzeżonego i w art. 19 zobowiązuje szefów ABW i AW, ministra obrony narodowej oraz komendanta Straży Gra-

nicznej do wykonania w ciągu 12 miesięcy od wejścia w życie ustawy przeglądu tych dokumentów. W jego ramach niektórym materiałom prezes IPN może nadać klauzulę tajności na zasadach i w trybie określonym w ustawie o ochronie informacji niejawnych. Dokumenty, którym nie zostanie nadana klauzula tajności, staną się jawne.

Bariera roku 1990?

W ciągu 16 lat istnienia Instytutu Pamięci Narodowej zmieniał się stosunek opinii publicznej, a w każdym razie aktywnej politycznie części społeczeństwa, do potrzeby upublicznienia faktów z okresu dyktatury komunistycznej. Analogicznie ewoluowały przepisy o IPN. Choć był to proces długotrwały, w coraz większym stopniu prowadził on jednak do urzeczywistnienia wspomnianej deklaracji, że „żadne bezprawne działania państwa przeciwko obywatelom nie mogą być chronione tajemnicą”. Tak jest dziś przynajmniej w zakresie odnoszącym się do działań komunistycznych organów bezpieczeństwa państwa w okresie podlegającym kompetencji Instytutu.

Przypomnijmy, że ustawa o IPN została uchwalona w grudniu 1998 r. Od tamtej pory formalna końcowa granica czasowa działań Instytutu niemal nie uległa zmianie (niemal, bo przesunęła się ona z 10 maja 1990 r. do 31 lipca i 31 grudnia tegoż roku). Tymczasem historia nie stanęła w miejscu w roku 1990, a ludzie tworzący komunistyczne służby specjalne wówczas nie zniknęli.

W naszej opinii nadszedł wreszcie czas na rozpoczęcie dyskusji, czy występujący w obecnie obowiązujących przepisach rok 1990 – jako rok wyznaczający *de facto* koniec instytucjonalnego zainteresowania IPN historią Polski – nie powinien zostać potraktowany analogicznie jak pamiętna „bariera roku 1983”. ■

Mirosław Jeziorski (ur. 1970) – historyk, dyrektor Biura Ochrony IPN i pełnomocnik do spraw ochrony informacji niejawnych. Autor artykułów dotyczących myśli politycznej w Królestwie Polskim w latach 1815–1830.

Krzysztof Płaska (ur. 1969) – absolwent zarządzania bezpieczeństwem, publicysta i wydawca prasy podziemnej. Pracownik Instytutu Pamięci Narodowej od 2001 r., obecnie naczelnik Wydziału Ochrony Informacji Niejawnych i Danych Osobowych oraz zastępca pełnomocnika do spraw ochrony informacji niejawnych.